

de oude kaarten van de streek van het zwin en de brugse haven in de middeleeuwen

Het Zwin was in de middeleeuwen „een van den drie principaelste havene van kerstenede“.

Vroeger dacht men dat Brugge zijn ontstaan te danken had aan het Zwin. De dienst voor Bodemkartering kon echter in de laatste jaren bewijzen dat het Zwin, tussen de zee en Sluis, eerst ontstaan is na 1014 en vóór 1042, terwijl de arm naar Damme, die de voorhaven vormde van de stad Brugge, eerst in 1134 tot stand kwam.

Het Zwin vormde geen brede zeearm zoals de huidige monding van de Schelde. Het was een tamelijk ondiep water dat, van Damme tot Sluis, kronkelde tussen zandbanken en schorren.

I. DE WERKEN AAN DE WATERWEGEN VAN HET ZWIN

Overall langs de Vlaamse kust, ook in het Zwin, hebben onze voorouders de schorren zoveel mogelijk ingedijkt om vruchtbaar wei- of akkerland te winnen. Deze indijkingen langs het Zwin vernauwden de loop van het water en beletten een voldoende werking van ebbe en vloed, zodat de verzanding met reuzenschreden toenam. Het groot belang van de Brugse wereldmarkt in de middeleeuwen eiste dat met man en macht gewerkt werd om de verzanding tegen te gaan, zodat de geschiedenis van het Zwin, in feite de geschiedenis is van de teloorgang van deze zeearm. De technische middelen waarover men vroeger beschikte waren onvoldoende om een bevredigend resultaat te bekomen.

Reeds vanaf de 14de eeuw ondernam de stad Brugge talrijke grote werken om de bevaarbaarheid van het Zwin in stand te houden.

Eerst werd gepoogd meer water uit het binnenland aan te voeren, om, bij laag tij, het zand uit de bedding weg te spoelen. Daardoor zou de waterloop die Brugge met Aalter verbond, namelijk de Zuidleie, doorgetrokken worden tot aan de Leie te Gottem, van waar het overtollige water van de Leie naar Damme zou afgeleid worden. Het Gentse schippersgild vreesde echter dat de scheepvaart van de Boven-Leie naar Brugge zou afgeleid worden, en daarom kwamen de Witte Kaproenen in 1379 de werken verstoren en de werklieden verjagen. In 1413 werd ook het moeras te Zeuge, ten W. van Damme, gebruikt als spuidok. Hier werd bij vloed het

water opgestapeld om dan met de ebbe in het Zwin gelost te worden.

Het Zwin tussen Damme en Monnikerede was zodanig verzand dat langs het Zwin een nieuw kanaal werd gegraven, dat vertrok ten Gapaerde (nu het Apertje) tot aan Monnikerede. Later, in 1550, werd dit kanaal doorgetrokken tot bij Sluis, en eindelijk, in 1564, werd een zeekanaal gegraven van Brugge, over Koolkerke en Pe-reboom, naar Monnikerede. Dit plaatsje vormt tegenwoordig het zuid-oostelijk deel van de gemeente Oostkerke, rond de brug over de vaart naar Sluis.

Het Zwin mondde uit in de zee door twee armen, die het eiland Kadzand vormden. De oostelijke arm werd niet gebruikt voor de scheepvaart en was reeds tamelijk vroeg ingedijkt om de Zwarte Gatpolder te vormen.

De haven van Sluis verzandde, en om aldaar een dubbele zeestroming te verwekken die de verzanding moest beletten, werd in 1471 de polder van het Zwarte Gat geopend. Maar de verzanding werd nog erger en vijftien jaar later moest het Zwarte Gat opnieuw ingedijkt worden. Om toch een dubbele zeestroming te bekomen in de haven van Sluis werd nu een verbinding gezocht met de Westerschelde, door het graven van een kanaal van Potscruce, ten O. van Kadzand, over Oostburg naar de Passegeule en het eiland Biervliet. Dit kanaal werd in 1509 geopend. Ook dit werk gaf niet de verhoopte uitslag.

Op het einde van de 16de eeuw liet de verzanding zich gevoelen in de monding zelf, waardoor de scheepvaart aldaar hoe langer hoe moeilijker werd. Maar ten gevolge van de Tachtigjarige oorlog (1568-1648) werden vanaf 1580 tot 1648 grote delen van het eiland Kadzand en van het overige Westelijk Zeeuws-Vlaanderen onder water gezet voor de verdediging. Nu was de stroming van het water in het Zwin sterk genoeg om de vaargeul uit te diepen. Maar na de verovering van Sluis en Kadzand in 1604, en vooral sedert het vredesverdrag van Westfalen in 1648, waarbij het Zwin door de onafhankelijk geworden Noordnederlandse Provinciën werd gesloten gehouden, was de haven van Sluis niet meer toegankelijk voor het Brugse scheepsverkeer.

Het Zwin is nog twee eeuwen blijven bestaan, totdat het in 1872, door de Internationale Dijk, volledig van de zee werd afgesloten.

II. DE SCHEEPVAART OP ZEE GEDURENDE DE MIDDELEEUWEN

In de middeleeuwen, zolang de zeekaarten en het kompas onbekend bleven, was de scheepvaart op zee een kustvaart. In de winter werd op zee niet gevaren omdat er te veel mist en te veel stormen waren, waardoor de kustlijn, waarop men zich moest richten, onzichtbaar bleef. Nog in 1350 zien we dat de zeelieden uit de Zuiderzee, die op het Zwin verkeerden, in het najaar hun schepen te Hoeke op het droge trokken en vastmeerden aan palen. Zij reisden te voet over land naar huis. In de lente keerden zij terug om de zeevaart te hernemen.

1. Een Handboek voor de Zeevaart.

Met de uitbreiding van de handel op zee ontstonden de eerste hulpmiddelen voor de scheepvaart. In de 14de eeuw werd te Brugge een handboek voor de zeevaart opgesteld ten dienste van de schippers die de haven van het Zwin bezochten. Het is bewaard gebleven in een platduitse omwerking uit de 15de eeuw. Het geeft de afstanden, de getijden, de zeestromingen, de zandbanken en de havens vanaf Cartagena op de Middellandse zee tot het Zwin; ook van uit de Ierse zee en vanaf Hull in Engeland tot Sluis; en vanaf Reval in Estland, Stockholm en Zuidelijk Noorwegen naar Vlaanderen.

Het binnenvaren van het Zwin wordt als volgt beschreven: „Wilt gij het Zwin binnenvaren tegen wind, dan moet gij een achterebbe en een voorvloed nemen. Wilt gij binnenzeilen in de geul van Heist, gij moet de vuurtoren van Heist, die bij de molen staat, brengen tegenover het koor van de kerk van Heist, zo zult gij de geul op de beste plaats binnenzeilen en blijft gij nog vèr af van de buitenste zandbanken. (De hier vermelde kerk van Heist lag tot in de vorige eeuw op het oude kerkhof, langs de steenweg op Ramskapelle, nevens de spoorlijn). — Wilt gij de geul van Knokke binnenzeilen, dan moet gij de toren van Westkapelle brengen nevens de Ste. Katelijnekerk van Knokke, zo vaart gij de geul binnen op de beste plaats. De toren van Ste. Katelijne is de naaste toren bij het water dat naar Sluis loopt, de andere toren (Westkapelle) staat landinwaarts, daarnaast komt Heist en dan Blankenberge, die een stompe toren is, daarna Oostende, waar drie torens staan”.

2. Vuurtorens, Zeetekens en Loodsdienst.

Vreemde schippers, die slechts beschikten over zulke weinig preciese zeilaanwijzingen, konden onmogelijk de monding van het Zwin vinden, sedert ook grotere schepen op zee begonnen varen. Daarom werden reeds in 1366, vooral ten dienste van de Spaanse kooplieden, nieuwe 'vierboeten' of vuurtorens geplaatst langs de

Vlaamse kust te Duinkerke, Nieuwpoort, Oostende en Blankenberge. Het waren dus niet de kerktorens die gebruikt werden als vuurtorens, maar speciale torens met scherp dak, waarin bij duister weer, stro of riet gebrand werd.

Later, op de eerste kaarten van de kust, o. m. op de grote topografische kaart van het Brugse Vrije, in 1571 geschilderd door Pieter Pourbus, vinden wij deze vier vuurtorens terug, en er is nog een vijfde bijgekomen, namelijk te Heist.

Zoals wij zagen in de 14de-eeuwse zeilaanwijzing voor de monding van het Zwin, werden ook de kerktorens gebruikt als richtpunten. In 1410 was de kerktoren van Westkapelle afgebroken. Op aanvraag van de oudersmans van de Duitse Hanze, werd hij, op kosten van de Vier Leden van Vlaanderen, herbouwd, opdat de Duitse zeelieden, die naar Vlaanderen vaarden, aan deze toren „hare kennesse ende merk ten incommene der an nemen mochten”.

Wanneer in de tweede helft van de 15de eeuw de monding van het Zwin immer meer begon te verzanden, werden langs de kust acht loodsdiensten ingericht ten dienste van de schepen die het Zwin wilden binnelopen. Deze diensten waren gevestigd te Duinkerke, Lombartsijde, Oostende, Wenduine, Blankenberge, Heist, Sluis en Slepeldamme (waar de Aardenburgse Ede in het Zwin liep). Samen telden zij zestig loodsen, die als kenmerk een zilveren scheepsroer op hun kledij droegen. Zo worden in 1455 drie loodsen 38 £ 12 sch. parisis betaald „omme te brynghe int Zwin de spaensche vlote”.

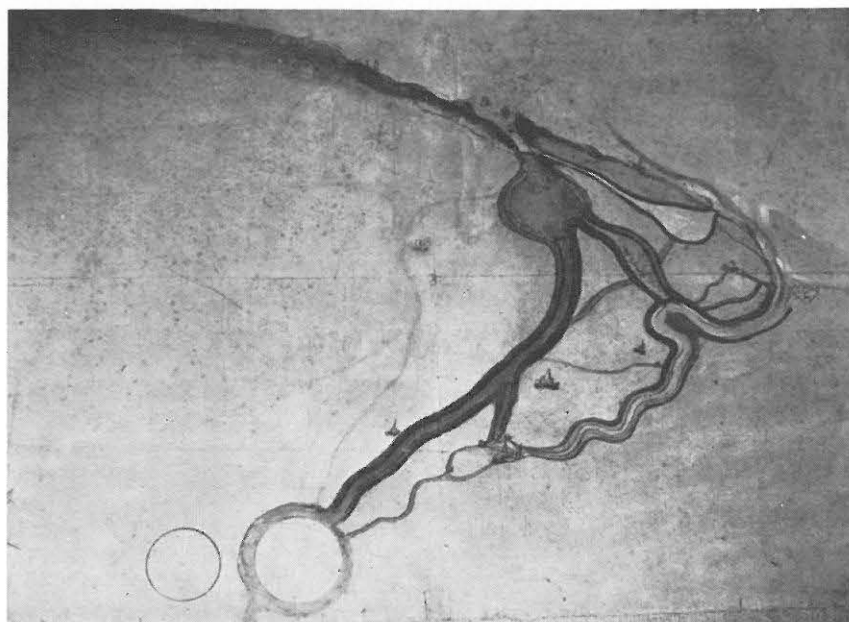
Ook in de monding van het Zwin zelf werden vaartekens aangebracht. Het vaarwater, dat de schepen moesten volgen, werd van in de zee tot aan de zandbank 'de Brune', die in de monding lag, door zeven tonnen aangeduid. Daarover was een bewaarder van de 'thonnebaken' aangesteld. Wanneer een of meer van deze tonnen door de zee waren weggeslagen, werden zij terstond vervangen.

Langs de kust en langs de zandbanken werden 'bollebaken' geplaatst, namelijk hoge palen, waarop een kruis was aangebracht. In 1487 wordt er een vervangen die door een storm was omgeworpen en die stond bij het Hazegras, 'voor 't Slake'. Op de westzijde van het Zwin stonden er drie vanaf de zee tot aan 'de Plate' (de grote zandbank te midden het vaarwater, tussen Retranchement en het Hazegras). Verder stonden er drie op de oostzijde van 'de Plate' zelf.

3. De Zeeschepen.

De zeeschepen in die tijd hadden slechts een geringe diepgang vergeleken met deze uit onze dagen. Rond 1300 waren de grootste zeeschepen die in het Zwin kwamen koggen van 100 tot 150 ton. Het grootste aantal van de zeeschepen waren kleine schuitjes van

Ontworpen zeekanaal
van Lanceloot Blondeel
(1546)

20 tot 50 ton. De Italiaanse galeien, die in de 14de eeuw de verbinding verzekerden tussen de Italiaanse handelssteden en Sluis, hadden een lengte van 65 meter en een breedte van 15 meter. De bemanning bestond uit 180 roeiers, 30 soldaten en een dertigtal andere personen. Hun lading was zeer klein en bestond gewoonlijk uit specerijen en andere dure Oosterse produkten van kleine omvang.

De eerste volledige statistiek van de zeeschepen die in het Zwin binnenliepen, dagtekent uit het jaar 1487. Toen waren de schepen reeds groter geworden. In dit jaar kwamen 73 schepen te Sluis binnen met een gezamenlijke lading van 8.272 ton. Het grootste schip mat 300 ton, het kleinste 40 ton. De gemiddelde tonne maat van de 73 schepen bedroeg 103 ton.

III. DE KAARTEN VAN DE STREEK VAN HET ZWIN

De kaarten zijn slechts heel laat opgekomen. Een van de oudste kaarten uit het graafschap Vlaanderen, dagte kent van circa 1358 en geeft, op uiterst primitieve wijze, een reeks polders langs de kust van de Westerschelde (Rijksarchief te Gent, kaart nr. 606).

De oudste kaarten van de streek van het Zwin hebben betrekking op de scheepvaartwegen aldaar. De oudste, die niet bewaard werd, wordt vermeld in de Brugse stadrekening over het jaar 1454. Het is 'eene figure van den vlaemschen stroom', 't is te zeggen van de mondingen van Schelde en Zwin.

1. De oudste Kaarten van het Zwin

Op het Stadsarchief te Brugge (kaart nr. 88bis — 81 x 167 cm) wordt een gekleurde pentekening bewaard uit het midden van de 15de eeuw. Zij geeft de loop van de Reie te Brugge tussen de Poortersloge en de Dampoort, met een schets van de verbindingen van Brugge met de zee. Men ziet er twee gelijklopende waterlopen tussen Brugge en de Zee. Op de kust, ten W. van het Zwin, staan twee vuurtorens.

In hetzelfde archief (kaart nr. 22. — 39 x 83 cm) bestaat een gekleurde kaart uit het begin van de 16de eeuw, die de kust geeft tussen Blankenberge en Vlissingen.

Tot vóór Heist strekt zich een zandbank uit: 'et Rode Zant'. Ernevens, in de monding van het Zwin, ligt een andere zandbank 'Looppinghe'. West en oost van deze bank liggen tonnen die het vaarwater aanduiden. In de westelijke monding van het Zwin ligt tegenover Sluis, de grote zandbank 'de Plate', verbonden met Sluis door een dijk.

Op de Westkust hebben wij de stompe toren van Blankenberge en de twee scherpe torens van 'heys' en 'cnocke'. Onder Knokke liggen de kerk en vijf huizen van 'sint Anna ten mude', en in de hoek, bij 'de Plate' de toren van Boergondië of klein kasteel, dat het Zwin moest beschermen rechtover Sluis. Ten Z. van de arm van het Zwin die naar Damme loopt, hebben we 'de stede vande sluis', waar, boven de gebouwen, scheepsmasten uitsteken.

In de oostelijke monding van het Zwin liggen drie zandbanken. Deze monding is afgesloten aan het Zwarte Gat door een dijk, die de eilanden Kadzand en Wulpen verbindt. Op het eiland Kadzand kunnen slechts drie namen ontcijferd worden: 'Cadzand' boven de grote kerk, 'ter hofstede' het gebouw nevens 'de Plate', en 'zuutzande' in de zuidhoek. Op het eiland Wulpen, dat reeds ten groten dele in de zee verdronken was, had men vroeger vier parochies: Briele, Ver Avenkerke, Oostende-St. Lambrecht, Reimboutsdorp en Westende-St. Precatus, alsook het stadje Waterdune. Dit laatste verdween reeds in het begin van de 14de eeuw. Op onze kaart is de zeearm 'de Vloer', die Wulpen scheidt van het vasteland, reeds een schorre. Slechts één enkele kerk is nog overgebleven 'sint Laureis' (Oostende-St. Lambrecht), ernaevens staat een molen. Onder, op het vasteland, vinden wij de namen 'Breskin' en 'Mhr Weyts'. Beneden lezen we 'Oostburch'. Een dubbele lijn van O. naar W. geeft het nieuwe kanaal van Oostburg, geopend in 1509. In de monding van de Westerschelde lezen wij 'spapen', waarschijnlijk een schorre, en 'den waterstroom vande...'. Op het bovenste deel van het eiland Walcheren ligt 'Vlissinghe', eronder zien we het begin van een zeearm: 'et vlacke' en een eiland: 'boorsele'.

2. Kaarten van de werken van het Zwin.

Wij bezitten drie kaarten uit het jaar 1546 over de werken die in de 16de eeuw ontworpen werden tussen Brugge en Sluis.

De eerste kaart (Stadsarchief Brugge, kaart nr. 14. — 171 x 140 cm) is geschilderd. Zij geeft de waterwegen ten N.O. van Brugge. Van Damme naar Sluis kronkelt een smalle waterloop in het bed van het Zwin, tussen de dijken en de schorren. Vanaf Damme loopt ten N.W. van het Zwin de nieuwe vaart, en nog meer ten W. ligt het ontworpen kanaal Brugge, Koolkerke, Oostkerke naar de vaart Damme-Sluis. Te Damme komt de Lieve in het Zwin.

Op deze kaart zien wij o. m. dat de kerktorens uit de streek van het Zwin, met uitzondering van deze van Lissewege, een naald hadden, ook de torens van Damme, Oostkerke en St.-Anna-ter-Muiden.

De tweede geschilderde kaart (Stadsarchief Brugge, kaart nr. 15. — 44 x 60 cm) geeft de Reie en het Zwin tot aan de zee. Vanaf Brugge loopt een ontworpen breed zeekanaal naar Heist, waar een binnenkom de schepen opneemt. Tegen de verzanding zijn twee brede verbindingen met het Zwin voorzien, waardoor zeewater het zand in de nieuwe havenkom kon wegspoelen. Deze beide geschilderde kaarten zijn van de hand van schilder-landmeter Lanceloot Blondeel.

Het derde plan (Stadsarchief te Brugge, kaart nr. 16. — 40 x 170 cm) is ongekleurd, en werd opgemaakt door Pieter van Eenoghe, Joost Lem en Nicasius Allaert.

Nevens de loop van Reie en Zwin geeft het een ontwerp van een nieuw zeekanaal, dat vertrekt uit de Reie tussen Brugge en Damme bij het Apertje ('ten Gapaerde'), recht naar de monding van het Zwin, om aldaar uit te komen rechtover de kerk van Kadzand, met nog een tweede ontwerp dat uitloopt in de monding van het Zwin, bij de zee.

Over het graven van het kanaal van Oostburg, dat zee-water uit de Westerschelde moest aanbrengen in de haven van Sluis om er de verzanding tegen te werken, bezitten wij twee ontwerpen. Eerst een geschilderde kaart uit het jaar 1547 (Rijksarchief Brugge, kaart nr. 19. — 62 x 187 cm) die de streek geeft tussen de monding van het Zwin en het eiland Biervliet, met al de grote waterwegen en polders. Wij vinden er de eilanden Kadzand en Biervliet. Beneden zijn beide eilanden verbonden door het kanaal van Oostburg. Op de zandbank ten O. van Sluis, evenals op de noordpunt van 'de Plate', staan twee zeetekens; van 'de Plate' tot in de zee liggen drie tonnen.

Een andere geschilderde kaart van 1561 (Groeningemuseum Brugge. — 42 x 107 cm) geeft de streek tussen Wenduine, Vere, Boekhoute en Brugge. Midden rechts ziet men het graven van het kanaal van Oostburg, waar arbeiders druk aan het werk zijn met kruiwagens. Op de kaart ziet men in het midden boven: het Zwin, met 'de Plate', de tonnen, de zeetekens en de vuurtorens. Rechts hebben wij de Zeeuwse eilanden en de brede monding van de Westerschelde.

Op een geschilderde kaart van circa 1560 (Algemeen Rijksarchief Brussel, kaart nr 352. — 45 x 63) zien wij de mondingen van Schelde en Zwin. In deze laatste zijn de tonnen goed te herkennen.

3. De topografische Kaart van het Brugse Vrije door P. Pourbus.

De eerste volledige kaart voor de streek van het Zwin, is de grote geschilderde kaart van het Brugse Vrije door P. Pourbus uit het jaar 1571 (Stadhuis te Brugge. Kleine Trouwzaal. — 335 x 620 cm). Zij geeft het gebied gelegen tussen de zee, Vlissingen, Boekhoute, Lembeke, Ursel, Zwevezele, Roeselare, Noordschote, de IJzer en Nieuwpoort.

Van de oorspronkelijke kaart bestaat alleen nog een vierde, dat de streek omvat tussen Brugge, Blankenberge, Vlissingen en Biervliet (Gruuthusemuseum Brugge. — 152 x 322 cm).

De gehele kaart uit het Brugse stadhuis is een trouwe kopie, die in 1600 vervaardigd werd door de schilder Pieter Claeysens. Deze kaart bevat al de waterlopen, dijken, wegen, dorpen en steden, molens, torens, bossen en heiden, waarvan zij een even nauwkeurig beeld geeft als onze huidige militaire kaarten.

Pourbus werkte tien jaar aan deze kaart. Hij ontwierp gedeeltelijke schetsen van op de torens uit de streek,

en liet talrijke gedeeltelijke metingen uitvoeren door landmeters.

De kaart beantwoordt aan de schaal 1 : 12.100.

Juist de streek ten N.O. van Brugge, waarvan de oorspronkelijke kaart bewaard werd, is het uitvoerigst uitgewerkt, omdat Pourbus er vroeger reeds talrijke kaarten had gemaakt voor delen van dit gebied. Wij vinden er de Reie tussen Brugge en Damme, verder het Zwin tussen Damme en Sluis, dat nu een smalle waterloop geworden is tussen twee hoge dijken. Ten N. van het Zwin, van uit Damme tot op korte afstand van Sluis, loopt het zeekanaal van 1550. Een tweede groot zeekanaal, dat van 1564, vertrekt uit Brugge over Koolkerke, Pereboom, om te Monnikerede te eindigen in het zeekanaal van 1550.

Ten W. van Damme, en ten N. van de Reie, ziet men een breed kanaal dat rond het moeras 'de Zeuge' loopt. Dit moeras werd van in de 15de eeuw gebruikt als spuudok voor het Zwin te Damme. De Lieve, een kanaal dat van Gent kwam over Eeklo, loopt te Damme in het Zwin.

Vorbij Sluis ziet men de twee mondingen van het Zwin, die aldaar het eiland Kadzand vormen, namelijk ten O. het Zwarte Gat, dat ingedijkt en afgesloten is. Ten Z. van het eiland Kadzand loopt de vaart van Oostburg in het Zwin.

Het is vooral de westelijke monding van het Zwin die op deze kaart interessant is, omdat men er heel goed de tekens ziet die de vaargeul afpalen. Langs de oostzijde van de zandbank de Plate, die in het midden van het Zwin ligt, zijn drie 'bollebaken' geplaatst, namelijk drie hoge palen voorzien van een kruis. Op de westelijke oever, tussen de Plate en een tweede zandbank 'de Brune', die dicht bij de zee ligt, zijn drie andere 'bollebaken' opgericht, en eindelijk, voorbij 'de Brune' tot in de zee, liggen zeven tonnen die het vaarwater aanduiden.

Langs de kust hebben wij een vuurtoren te Heist, bij de molen, en te Blankenberge. Op het strand van deze beide plaatsen liggen enkele visserssloepen gestrand.

Wij moeten nog een andere kaart van de streek van het Zwin vermelden, namelijk het in 1562 door Marcus Geraards gegraveerde plan van de stad Brugge. Buiten de preciese stadsplannen van Brugge, Damme en Sluis, geeft het ook een schets van het zeekanaal Damme-Sluis (de Zoete Vaart), dat nevens het Zwin (de Zoute Vaart) ligt, alsook de vuurtorens van Heist en van Blankenberge.

4. De Kaarten van na 1648.

Ten gevolge van de Tachtigjarige oorlog heeft het Zwin, vanaf 1580, zijn belang verloren als voorhaven van

Brugge. Wij bezitten nochtans enkele kaarten van de streek, die dagtekenen van na die tijd.

In het Gruuthusemuseum te Brugge wordt een geschilderde kaart bewaard, in 1660 vervaardigd door landmeter Jacques Lobbrecht, en die de waterwegen geeft, alsook de versterkingen tussen Brugge en Sluis. (132 x 204 cm). Wij vinden er een zeer nauwkeurig plan van Damme na de omwalling van 1616. Vooral bemerkenswaardig is de Korenmarkt aldaar, die in 1810 verdween bij het graven van het huidige kanaal Brugge-Sluis, en waar de grootste huizen van de stad staan. Op de kaart vinden wij de Spaanse grensversterkingen: de forten St. Job, St. Donaas, Frederik, S. Anna, Isabella en St. Terese, alsook het Fort Lapin te Brugge.

Op het einde van de 18de eeuw hebben wij de eerste militaire kaart voor geheel België, opgemaakt rond 1775 onder leiding van de Oostenrijkse generaal Ferraris, op de schaal 1 : 11.520. Deze kaart berust in handschrift op de Koninklijke Bibliotheek te Brussel. Wij vinden aldaar zeer preciese gegevens over de streek van het Zwin.

Hetzelfde vinden wij op de kaart van België op 1 : 20.000 uitgegeven tussen 1846 en 1854 door Ph. Van der Maelen te Brussel. Op het blad *L'Ecluse* zien we de stad Sluis en de monding van het Zwin, waar de Plate een grote uitbreiding heeft genomen. Vóór de monding in de zee, heeft zich de Zeehondenplaat gevormd. Op het blad *Bruges* zien we ten N. van Damme, de Leopoldvaart (1842), maar de Schipdonkvaart (1851) ontbreekt. De Lieve is nog bevaarbaar tot in Damme.

Wij hebben ook de kaart van de Verenigde Wateringen van Eiensluis en Groot-Reigaartsvliet, in 1838 opgemaakt door landmeter P. Drubbele op schaal 1 : 40.000, en in druk verschenen. Zij geeft de streek ten N. van de lijn Brugge-Sluis. Van Brugge, over Damme, loopt de nieuwe vaart van 1810; eronder, vanaf Damme, ligt de oude vaart van 1550. Ten W. van Damme is de ontworpen afleidingsvaart, de latere Leopoldvaart, getekend tot aan Heist. Het definitieve tracé ervan zou lopen op 1800 meter ten O. van Damme. De monding van het Zwin is nog niet ingedijkt, en Sluis blijft in verbinding met de zee.

Eindelijk hebben we nog de eerste uitgaaf van de militaire kaart van België op 1 : 40.000. Op het blad *Westcapelle*, dat dagtekent van 1867, is de monding van het Zwin nog open tot Sluis. De Zwinpolder (1863) en de Willem Leopoldpolder (1872) staan er nog niet aangeduid. Langs de kust ten N.O. van Kadzand ziet men de geïsondeerde Zwarte Polder, die in 1802 ten dele is ondergelopen, daar waar vroeger de oostelijke monding van het Zwin (het Zwarte Gat) lag, en die nooit kon teruggewonnen worden op de zee.

JOS. DE SMET